

«ՍԵՎԱՆԻ Խ. ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑ» ՊՈԱԿ

**ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱՎ
ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ
ԴԱՍԸՆԹԱՑ**

ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

**ԹԵՄԱ՝ «ԲՈՒՒԼԻՆԳԻ ԴՐՍԵՆՈՐՈՒՄՆԵՐԸ և ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՈՒՄԸ
ԴՊՐՈՑՈՒՄ»**

ՀԵՂԻՆԱԿ՝ ԶԱՐԻՆԵ ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ

ԱՌԱՐԿԱՎ ԱՆՔԼԵՐԵՆ

ՍԵՎԱՆ 2023

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	Էջ 3
ԳԼՈՒԽ 1. ԲՈՒԼԼԻՒԳԻ ԴՐՄԵՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	
1.1 Ի՞նչ է ԲՈՒԼԼԻՒԳԸ: ԲՈՒԼԼԻՒԳԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ.....	Էջ 5
1.2 ԱԳՐԵՍԻՄԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ ԲՈՒԼԼԻՒԳԻ ՀԻՄՔՈՒՄ ԸՆԿԱԾ ԳՈՐԾՈՆ.....	Էջ 7
1.3 ԲՈՒԼԼԻՒԳԻ ԴՐՄԵՈՐՄԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ և ԴԵՐԵՐԸ.....	Էջ 9
2. ԲՈՒԼԼԻՒԳԻ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ԴՊՐՈՑՈՒՄ	Էջ 12
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ	Էջ 17
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ	Էջ 18

Ներածություն

Ժամանակակից պայմաններում ուսուցման գործընթացում երեխաների հավասար իրավունքների պայմանների ապահովման խնդիրը արդիական է և ժամանակի պահանջ: Սույն հետազոտական աշխատանքում անդրադարձել ենք կրթության համակարգում՝ մասնավորապես դպրոցներում դեռահաս աշակերտների նկատմամբ բռնության երևույթին, նրանց սոցիալական արդարության և սոցիալական պաշտպանության հիմնախնդրին, դրսևորման պատճառներին՝ առաջարկելով դրանց կանխարգելման ու վերացման նոր ուղիներ: Նշված խնդիրն ունի իր անվանումը՝ բուլլինգ, որը Հայաստանի Հանրապետությունում դեռևս խորությամբ ուսումնասիրված չէ և խոչընդոտում է երեխայի սոցիալականացման գործընթացը: Այս տեսանկյունից սույն աշխատանքում քննարկվող բուլլինգի երևույթը մեր իրականության մեջ նորություն չէ, պարզապես մեր օրերում ստացել է նոր որակ ու հնչեղություն: Բուլլինգը թիրախավորված ճնշման ձև է, որը բացասաբար է ազդում երեխայի զարգացման վրա: Այն կարող է տեղի ունենալ ցանկացած խմբում, սակայն առավել վտանգավոր է դեռահաս-դպրոցականների շրջանում: Դրսևորումներն ու շարժառիթները տարբեր են, սակայն հետևանքները նույնն են. խեղվում է բուլլինգի ենթարկված երեխայի անձի ձևավորման և սոցիալականացման գործընթացը: Հայաստանում դեռևս չկա համապատասխան օրենսդրություն խնդրի կարգավորման գործում: Ավելին, բուլլինգը հաճախ չի դիտարկվում որպես խնդիր, այլ համարվում է բնականոն, նորմալ երևույթ՝ կապվելով դեռահասության տարիքի ճգնաժամի և հույզերը չկառավարելու հետ: Ուստի հետազոտության մեջ առաջարկվում է ոչ միայն խնդրի համապարփակ ուսումնասիրություն, այլև մի շարք երկրների փորձի ուսումնասիրություն, լավագույն մոտեցումների կիրառում:

Հիմնախնդրի շրջանակներում իրականացվող հետազոտության նպատակը: Հիմք

ընդունելով տարբեր հեղինակների (Դախին Ա. Ն., Բորիսովա Լ. Գ., Բոչավեր Ա. Ա., Նո վիկովա Մ. Ա., Արմսթրոնգ Մ. և ուրիշներ) ուսումնասիրությունները՝ կարևորել ու ներկայացրել ենք կրթության համակարգում երեխաների սոցիալական պաշտպանության

և բուլլինգի հիմնախնդիրը՝ առաջադրելով դրանց կանխարգելման ու վերացման նորովի մոտեցումներ:

Գիտական նորույթը: Նորովի է մեկնաբանվում կրթության համակարգում երեխաների սոցիալական պաշտպանության գործում բուլլինգի երևույթը՝ առաջարկելով կանխարգելման նոր մոտեցումներ՝ հաշվի առնելով սովորողների տարիքային-անհատական առանձնահատկությունները:

Հիմնախնդրին առնչվող արդիական հետազոտությունների և հրատարակությունների վերլուծություն: Հետազոտության համար որպես մեթոդաբանական հենք են հանդիսացել ոչ միայն հիմնախնդրով հետաքրքրված հայ հեղինակների (ՀՄԿ հետազոտությունը, Աշիկյան Ա., Միքայելյան Ն., Հարությունյան Ն., Քուրքչյան Լ. Հարությունյան Կ. և ուրիշներ), այլև օտարերկրյա միջազգային լավագույն փորձի օրինակների դիտարկումներն ու վերլուծությունների արդյունքները (Դախին Ա. Ն., Բորիսովա Լ. Գ., Բոչավեր Ա. Ա., Նովիկովա Մ. Ա., Արմսթրոնգ Մ. և ուրիշներ): Վերջիններս փաստում են, որ խնդիրն ունի արդիական հնչեղություն և պահանջում է համապարփակ ուսումնասիրություն՝ հաշվի առնելով երեխաների տարիքային-անհատական և ազգային առանձնահատկությունները:

Հետազոտության մեթոդներից կիրառել ենք իրավիճակների վերլուծությունն ու համադրումը:

Սույն հետազոտության մեջ նկարագրում ենք բուլլինգը, նրա դրսևորման տեսակները և դերերը, ինչպես նաև բուլլինգի կանխարգելումը հանրակրթական հաստատություններում, մասնավորապես, դպրոցներում:

ԳԼՈՒԽ 1. ԲՈՒԼԼԻՆԳԻ ԴՐՄԵՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1.1 ԻՆՉ Է ԲՈՒԼԼԻՆԳԸ: ԲՈՒԼԼԻՆԳԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ

Ժամանակակից պայմաններում սոցիալական խնդիրների հիմնարար ուսումնասիրություններն ու իրականացված հետազոտություններն առավելապես առնչվում են հատկապես կրթության ոլորտին: Վերջինս պայմանավորված է թերևս այն հանգամանքով, որ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների խիստ հազեցվածության պայմաններում ապրող մարդու սոցիալ-քաղաքական կողմնորոշումները և սոցիալական գիտակցությունն առհասարակ, առավել քան երբևէ, փոխկապակցված են այն կրթական միջավայրի հետ, որում տեղի է ունեցել նրա անձի ձևավորման ու սոցիալականացման գործընթացը:

Այսպես, դպրոցում դեռ վաղ տարիքից ձևավորվող միջանձնային փոխհարաբերությունների մոդելները անմիջական ազդեցությունն են ունենում հետագայում տվյալ երկրի հասարակական կառուցվածքի և դրա հանրային ընկալման վրա: Ուստի պատահական չէ, որ տարբեր երկրներում իշխանությունները հաճախ ձգտում են իրականացնել այնպիսի կրթական ծրագրեր, որոնք ոչ միայն ժամանակի պահանջն են, այլև արտահայտում են գործող իշխանության շահերը, համապատասխանում իշխող քաղաքական ուժի տեսլականին ու ռազմավարությանը: Հայաստանի Հանրապետությունն ևս անմասն չէ այդ գործընթացներից, ուր համակարգային կողմնորոշում ձևավորելը մանկավարժության համար դառնում է լրջագույն խնդիր: Այս տեսանկյունից որպես կարևորագույն խնդիր կարևորել ու քննարկել ենք կրթության համակարգում սովորողների սոցիալական պաշտպանության, սոցիալական անհավասարության դրսևորումների պատճառները՝ առաջարկելով դրանց կանխարգելման ու վերացման նորովի մոտեցումներ:

Ժամանակակից դպրոցում ձևավորվող սոցիալական պաշտպանության ու սոցիալական գիտակցության վրա ազդող գործոնների շրջանակը ընդգրկուն է՝ ներառելով ինչպես երեխաների սոցիալական տարբեր կարգավիճակները, անհավասար ֆիզիկա-

կան ու մտավոր հնարավորությունները, օտարածին մշակութային բարքերը, այնպես էլ ուսուցիչների մանկավարժական պատրաստվածությունը, հատկապես տարիքային մանկավարժության և հոգեբանության վերաբերյալ գիտելիքների մակարդակը, կարծրատիպային մոտեցումները և այլն: «Կրթությունը ոչ միայն որոշակի մակարդակի գիտելիքներ ստանալու միջոց է, այլև սոցիալական և անհատական զարգացման վճռորոշ գործոն, մարդկանց իդեալներին, ազատությանն ու արդարությանը անհրաժեշտ բաղկացուցիչ, մարդու համակողմանի զարգացմանը նպաստող հիմնական միջոց, որը կտանի աղքատության, խտրականության, տգիտության, մարդկանց կեղեքման մակարդակի կրճատման ...» [11, էջ 22-23]: Արտահայտված տեսակետը ենթադրում է, որ կրթությունը չպետք է դիտարկվի որպես «ընտրյալների մենաշնորհ», այլ որպես յուրաքանչյուր մարդու իրավունք, այսինքն՝ բոլոր երեխաները, այդ թվում՝ նաև կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցողները, ունեն հավասար կրթության իրավունք: Ե՛վ սոցիալական ներառումը (իրենց հասակակիցների հետ շփումը), և՛ հոգեբանական ներառումը (ընդունված ու արժևորված զգալը) կարևոր են և բխում են «Երեխաների իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի 1989 թ. կոնվենցիայի դրույթներից (8, հոդվ. 2, 3, 4): Մեր օրերում քիչ չեն այն երեխաները, որոնք իրենց բարի գործերով, հոգատարությամբ փորձում են օգտակար լինել դժվար կացության մեջ հայտնված ընկերներին: Սակայն դրա կողքին կան նաև այնպիսիները, որոնց բացասական վարքագիծը, ինքնահավանությունն ու սեփական «ես»-ն առաջ տանելու հակումն անմիջականորեն ազդում են համադասարանցիների, ընկերների վրա: Վերջիններս անպաշտպան ու հոգեբանորեն կոտրված երեխաներն են, որոնք իրենց ազրեսիվ հասակակիցների կողմից ենթարկվում են ճնշման՝ բուլլինգի: Այս տեսանկյունից ուսուցման գործընթացում երեխաների հավասար իրավունքների պայմանների ապահովման հիմնախնդիրը դառնում է արդիական ու ժամանակի պահանջ:

Բուլլինգը մեր իրականության մեջ նոր երևույթ չէ. այն բնորոշ է բոլոր ժամանակներում տարիքային բոլոր շրջաբաժանումներին, պարզապես մերօրյա պայմաններում

այն բուրբուրին նոր որակ ու դրսևորումներ է ձեռք բերել: *Բուլլինգը, ի տարբերություն առօրյա բախումների, պարբերական բնույթ ունեցող, դիմացինին հոգեբանական ու ֆիզիկական վնաս պատճառելու միտում հետապնդող բացասական երևույթ է* [5, էջ 208]:

Երբեմն բուլլինգն ու կոնֆլիկտը շփոթում են՝ դիտարկելով որպես հոմանիշներ, բացասական երևույթի դրսևորում [2, էջ 57-71], մինչդեռ մասնագիտական գրականության մեջ տարբերում ենք կոնֆլիկտի 2 տեսակ՝ կառուցողական ու ապակառուցողական: Ավելին, կառուցողական կոնֆլիկտի առկայությունը համարվում է ցանկալի, քանզի «այս դեպքում կոնֆլիկտների զարգացումն ուղեկցվում է տեղեկատվության առավել արդյունավետ ու արագ փոխանակմամբ, տարբեր դիրքորոշումների համաձայնեցվածությամբ, փոխադարձաբար միմյանց հասկանալու ցանկությամբ» [1, էջ 479]: «Կոնֆլիկտը որոշակի ժամանակահատվածում դառնում է անխուսափելի և չի կարող ամբողջությամբ վերանալ» [10, էջ 586], մինչդեռ բուլլինգը թիրախավորված ճնշման ձև է, որը չի ենթադրում ինքնին դրական աճ և անշուշտ, բացասաբար է ազդում երեխայի հոգեկան զարգացման վրա:

1.2 ԱԳՐԵՍԻՄԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ ԲՈՒԼԼԻՆԳԻ ՀԻՄՔՈՒՄ ԸՆԿԱԾ ԳՈՐԾՈՆ

Դեռևս 1973թ.-ին Դ. Օլվեուսը, բուլլինգի մասին խոսելիս, այն բնութագրում էր՝ որպես ագրեսիվ վարքի տեսակ: Այդ է պատճառը, որ ագրեսիվ վարքի հիմքում ընկած հոգեբանական մեխանիզմները կարող ենք օգնել բուլլինգի դրսևորման պատճառների հասկացման հարցում: Է. Բասենն առանձնացնում է դեռահասության փուլում և կրտսեր դպրոցական տարիքում ագրեսիվ վարքի դրսևորման հիմնական մոտիվները՝

- Ագրեսիան հանդես է գալիս՝ որպես նպատակին հասնելու միջոց
- Հոգեբանական լիցքաթափման միջոց
- Ինքնաիրացման, ինքնահարգանքի հասնելու միջոց

Հոգեբանական պատճառներից հեղինակն առանձնացնում է նաև՝

- Ինտելեկտուալ զարգացվածության ցածր մակարդակը

- Ցածր ինքնագնահատականը
- Ինքնավերահսկման ցածր մակարդակը
- Հաղորդակցական ընդունակությունների ցածր

մակարդակը:

Հասակակիցների կողմից ագրեսիվ վարքի ցուցաբերման պատճառների մեջ Ա. Բրեսլավն առանձնացնում է նաև հետևյալ պատճառները՝

- Ուշադրություն գրավելու ձգտում
- Արդյունքի հասնելու ձգտում
- Գլխավորը լինելու ձգտում
- Վրեժ
- Պաշտպանություն
- Սեփական գերակայությունը ընդգծելու ձգտում:

Այսպիսով, ուսումնասիրելով ագրեսիան և դրա հիմքում ընկած հոգեբանական պատճառները՝ վստահաբար կարող ենք ասել, որ ագրեսիան ընկած է բուլլինգի դրսևորման հիմքում, ագրեսիվ վարքի պատճառները կարող են հանդես գալ՝ որպես բուլլինգի դրսևորման պատճառներ: Ակնհայտ է նաև այն, որ ագրեսիայի բարձր մակարդակը վկայում է հուզական գրագիտության, հուզական ինտելեկտի ցածր մակարդակի մասին և հետևաբար հուզական գրագիտության զարգացման ընթացքում անպայմանորեն պետք է աշխատել ագրեսիվ վարքի շտկման ուղղությամբ:

1.3 ԲՈՒԼԼԻՆԳԻ ԴՐՍևՈՐՄԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ և ԴԵՐԵՐԸ

Բուլլինգն անձի նկատմամբ կիրառվող ագրեսիվ վարքն է՝ հետապնդումը, հոգեբանական տեռորը, բռնությունը, հեզնանքը, ծաղրանքը: Այն կարող է տեղի ունենալ ցանկացած խմբում, բայց առավել վտանգավոր է դպրոցականների շրջանում: Հիմնականում բուլլինգի զոհ են դառնում շրջապատում իրենց տեղը ոչ ամբողջությամբ գտած անձինք, որոնք ինչ-որ առումներով խոցելի են կամ ունեն որոշակի թերություններ: Հիմնականում այս երեխաները ներփակված են իրենց ապրումներով, չեն հաղորդակցվում շրջապատի հետ:

Բուլլինգը չի սահմանափակվում զոհի ու ագրեսորի դերերով: Բուլլինգի գործընթացում առանձնացվում է չորս դեր՝ ագրեսոր, մասնակից, դիտորդ և պաշտպան: Հատկապես առանձնացվում է դիտորդի դերը, առանց որի ներկայության սովորաբար բուլլինգ տեղի չի ունենում: Մասնավորապես, երբ գործ ունենք ծաղր պարունակող հոգեբանական ճնշման իրավիճակի հետ, կարող ենք փաստել, որ այլ անձի ներկայությունը ծաղրողի համար լինում է խիստ ցանկալի: Այդ անձը կարող է պասիվ դիտորդի դերում հանդես գալ, բայց և միաժամանակ նպաստել բացասական վարքի դրսևորմանը: Դիտորդ երեխաները հաճախ վախենում են զոհ դառնալուց կամ առանձին դեպքերում զվարճալի են համարում բուլլինգի տեսարանը, փորձում լավ հարաբերություններ ունենալ բուլլերի հետ՝ վախենալով դառնալ հերթական զոհը:

Ըստ ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի 2018 թ. հրապարակած տվյալների՝ աշխարհում 13-15 տարեկան երեխաների գրեթե կեսը՝ շուրջ 150 միլիոն երեխա, դպրոցում կամ դպրոցի տարածքում ենթարկվել է բռնության: 2019 թ. հուլիսի 25-ին Հայաստանում «Իրավական կրթության և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ-ը ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի հետ մեկտեղ կազմակերպել է երեխաների մասնակցությամբ «Երեխաների նկատմամբ բռնության կանխարգելման և արձագանքման գործողությունները» խորագրով քննարկում, որի ընթացքում երեխաները բարձրաձայնել են խնդրի հետ կապված իրենց պատկերացումները, մշակել, ներկայացրել առաջարկություններ և թե ինչ գործողություններ կձեռնարկեն բռնության կանխարգելման, բռնությունից տուժած երեխաներին օգնելու համար՝ կարևորելով պետության,

հասարակության արձագանքը երևույթի նկատմամբ: Հայաստանում չկան վիճակագրական տվյալներն այն մասին, թե դպրոցում ուսումնական տարվա կտրվածքով քանի երեխա է հասակակցի կողմից ենթարկվում բուլլինգի: Այն հաճախ չի դիտարկվում որպես խնդիր, այլ համարվում է նորմալ երևույթ: Ավելին, հաճախ բռնության դրսևորումները չեն հակադարձվում՝ քողարկելով իրական խնդիրը և բարդելով այն դեռահասության ճգնաժամի ու հույզերի չկառավարման վրա: Մինչդեռ երևույթը կա, և դեռևս ուշադրություն չի դարձվում այդ խնդրին, չեն թիրախավորվում այն խմբերը, որոնք հաճախ են բուլլինգի գոհ դառնում:

Տարբերում ենք բուլլինգի տարբեր դրսևորումներ՝

- ֆիզիկական՝ հարվածել, հրել, վնասել,
- խոսքային՝ ծաղրել, պիտակավորել, սպառնալ, վիրավորել,
- հոգեբանական կամ սոցիալական՝ դիտավորյալ խմբից վտարել կամ մեկուսացնել, վարկաբեկել, վախեցնել,
- սեռական՝ բռնի գործողություններ, հարձակումներ,
- կիբեր՝ կիբերսադրանք՝ տեքստային հաղորդագրություններ, սպառնալիքներ,

անպարկեշտ նկարների տեղադրում համացանցում և այլն:

Բուլլինգի շարժառիթները տարբեր են, որոնց թվին կարող ենք դասել ինքնահաստատվելը, դրական տպավորություն թողնելը, ուժեղ երևալը և այլն, որոնք տարիքայինտարբեր շրջաբաժանումներում տարբեր դրսևորումներ ունեն: Խոսքը հիմնականում այն երեխաների մասին է (բուլլեր), որոնք մշտապես ձգտում են ուրիշների հանդեպ իշխանություն կամ վերահսկողություն ձեռք բերել և հիմնականում այն ընտանիքներից են, որոնցում հաճախ են կիրառվում ֆիզիկական պատիժներ, և ցանկացած խնդրի լուծում ավարտվում է բռնությամբ:

Բուլլինգի երևույթին մենք կարող ենք բախվել ամենուր՝ թե՛ ընտանիքում, թե՛ ընկերական շրջապատում, բակում, թե՛ առցանց տիրույթում: Սակայն «դպրոց» սոցիալական ինստիտուտում այն առավել նկատելի է և հաճախադեպ: Մարդու անձի ձևավորման և սոցիալականացման գործում անժխտելի է դպրոցի դերը, որը վճռորոշ նշանա-

կություն ունի նրա հետագա զարգացման ու հասարակություն ինտեգրման գործում: Հետևապես անհրաժեշտ է ուշադրության կենտրոնում ունենալ նմանօրինակ դեպքերը և թույլ չտալ բացասական զարգացում:

Հիմնվելով մի շարք հետազոտությունների վրա (Глазырина Л. А., Костенко М. А., Епоян Т. А., Лопыга Е. В.)՝ առանձնացվում են վարքագծային դրսևորումներ ու խառնվածքներ, որոնք հակում ունեն հալածող (բուլլեր) դառնալու [9, էջ 21-22]: Հետևապես սրանք այն դեռահասներն են, որոնք.

- ֆիզիկապես ուժեղ են և ինքնահաստատումից ելնելով՝ հաճախ են դիմում բուլլինգի,
- ռիսկի խմբում են,
- ունեն վարքային շեղումներ,
- պարբերաբար ուշադրության կենտրոնում գտնվելու ցանկություն ունեն և այլն:

Հարկ է նշել, որ բուլլինգի զոհ կարող են դառնալ ոչ միայն առողջ հասակակիցները, որոնք ինքնավստահ չեն, ինքնամփոփ են, խուսափում են շփումներից, զգայուն են, այլև առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցողները (մտավոր, ֆիզիկական կամ լեզվական արատ ունեցողները՝ ռնգախոս, կակազ և այլն), դասարանում նորեկները և այլն: Ուստի ուսուցչի, սոցիալական մանկավարժի խնդիրն է մեծ աշխատանք տանել նաև բուլլինգի ենթարկված երեխաների հետ: Նրանց անհրաժեշտ է օգնել ինքնահարգանք ձեռք բերելու, իրենց նկատմամբ նվաստացում թույլ չտալու գործում, լինել ինքնավստահ, ձևավորել կամային ուժեղ որակներ [3, էջ 103-113]:

21-րդ դարում լայն տարածում է գտել նաև կիբերբուլլինգի (համացանց, բջջային հեռախոս, էլեկտրոնային փոստերի միջոցով) երևույթը, որը նույնպես հղի է բացասական վտանգավոր հետևանքներով՝ հոգեբանական անդառնալի հետք թողնելով երեխայի վրա: Կիբերբուլլինգի օրինակները ևս բազմազան են և ամեննին չեն զիջում վերը նշվածին թե՛ քանակապես, թե՛ թողած բացասական հետևանքներով: Այն տարբեր դրդապատճառների հիման վրա զարգացող երևույթ է, որը սկսվում է առաջին

հայացքից անվտանգ թվացող կատակներից ու վերջանում հոգեբանական անդառնալի հետևանքներով: Խնդրի բարդությունը հատկապես նրանում է, որ վերոնշյալ բացասական երևույթը տեղափոխվում է վիրտուալ դաշտ՝ դուրս գալով վերահսկողությունից: Իրականում կիրբերբուլլինգն ավելի վտանգավոր է, որովհետև սահմաններ չի ճանաչում: Այնուամենայնիվ, եթե չենք կարող պայքարել կիրբերբուլլինգի դեմ, ապա գոնե համատեղ աշխատանքով դպրոցահասակ երեխաներին կարող ենք ճիշտ ուղի ցույց տալ:

2. ԲՈՒՎԼԻՆԳԻ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ԳՊՐՈՑՈՒՄ

Բուլլինգի կանխարգելելու գործում մեծ դեր ունեն ուսուցիչները, ինչպես նաև ծնող-ուսուցիչ հարաբերությունները: Ուսուցչի վճռական դերն այն է, որ վստահության վրա հիմնված հարաբերություններ ստեղծի բոլոր աշակերտների հետ, նրանց պահվածքում նկատելի բացասական դրսևորումների առկայության դեպքում նրբանկատորեն հատուկ քայլեր ձեռնարկի իրավիճակը շտկելու համար: Ոչ պակաս կարևոր է նաև սովորողների ինքնագնահատականը, որն ուղեկցվում է հետևյալ ցուցանիշներով.

- սեփական հնարավորությունների ու կարողությունների իրատեսական ընկալում՝ առանց գերագնահատման և թերագնահատման,
- սեփական անձի հանդեպ որոշակի վստահության ձեռքբերում,
- ձգտումների ու նպատակին հասնելու քայլերի կանխատեսում, իրականացման հնարավորությունների իրատեսական ընկալում և այլն:

Բուլլինգի երևույթի դրսևորման մեխանիզմները տարբեր են: Ուստի խնդրի կարգավորումը պահանջում է համալիր մոտեցում ոչ միայն դպրոցի, այլև շահագրգիռ բոլոր կառույցների կողմից, հետևապես դպրոցներում երևույթի կանխարգելման հարցում կարելի է կիրառել մի շարք մեթոդներ՝ ելնելով իրավիճակից:

Այսպես՝

- ապահովել համապատասխան օրենսդրություն և դրա կիրառում,

- առաջնային կարևորություն տալ բուլլերի հետ ուղղակի աշխատանքին՝ գիտակցությանը հասցնելով յուրաքանչյուր երեխայի իրավահավասարության ու արդարության գաղափարը,
- երեխաների շրջանում նկատելով բուլլինգի առաջին դրսևորումները՝ փորձել թե՛ զրույցի, թե՛ անձնական օրինակի, թե՛ արտթերապիայի միջոցով սերմանել հանդուրժողականություն, բարություն,
- աջակցել բռնության ենթարկված աշակերտներին՝ սոցիալ-մանկավարժական տարբեր տեխնոլոգիաներով բարձրացնելով նրանց ինքնագնահատականը,
- դպրոցում երեխաների սոցիալական պաշտպանությունն ապահովող հաջողված լուծումներին ուղղված ներդրումները դարձնել առավել արդյունավետ ու թիրախավորված,
- կիրառել մի շարք երկրների փորձը (ԱՄՆ, Նորվեգիա, Կոլումբիա, Մոնտանա, Հյուսիսային Դակոտա, Հարավային Դակոտա և այլն) [6, էջ 78-89]՝ աշակերտների ուշադրությունը հրավիրելով նշյալ բացասական երևույթի վրա,
- կազմակերպել համատեղ միջոցառումներ, որոնք կնպաստեն երկու կողմերի միջանձնային հարաբերությունների վերախմաստավորմանն ու փոխճանաչմանը,
- խնդրին առնչվող մասնագետների ներգրավում և սոցիալական տարբեր ինստիտուտների համագործակցության ապահովում,
- ֆիլմերի ցուցադրում, գրական ստեղծագործությունների համատեղ քննարկում:

Ագրեսիվ վարք դրսևորող երեխաների և դեռահասների հետ աշխատանքներում Ա. Բրեսլավը խորհուրդ է տալիս իրականացնել հետևյալ վարժությունները՝

1. Ինքնագիտակցության ակտիվացում: Վարժություններ, որոնք ուղղված են ինքն իրեն ճանաչելուն:

2. Մեփական բացասական կողմերի ընդունում: Երբ երեխային/դեռահասին խնդրում են պատասխանել այն հարցին, թե ի՞նչ կուզեր փոխել ինքն իր մեջ, ի՞նչ բնավորության գծեր կավելացներ, որոնց² ից կցանկանար ազատվել:

3. Ազրեսիայի մոտիվների վերհանում՝ զգացմունքները խոսքով արտահայտել: Երբ երեխային/դեռահասին խնդրում են պատասխանել այն հարցին, թե ի՞նչը դուր չի գալիս մարդկանց վարքում, այն մարդկանց, որոնց հանդեպ ազրեսիվ հակազդումներ է ցուցաբերում:

Դ. Ն. Սոլովյովն առանձնացնում է կոնստրուկտիվ հարաբերությունների հաստատման հետևյալ փուլերը՝

Առաջին փուլ. դասարանի սոցիալական կառուցվածքի փոփոխություն: Բուլլինգ կառույցի քայքայում, նոր կոլեկտիվ գործունեության ձևավորում, վարքի նոր կանոնների հստակեցում: Մանկավարժը պետք է փորձի փոխել լիդերին, հարկավոր է ակտիվացնել ականատեսների լիդերային կարողությունները, հնարավորությունները, ստեղծել պարտավորության գոտիներ, զոհերին և հետապնդողներին առանձին միկրոխմբերում տեղավորել:

Երկրորդ փուլում արդեն ստեղծված կառուցվածքը փորձում ենք ամրապնդել, այս փուլում փորձում ենք զարգացնել կոլեկտիվ մտածողությունը, այս փուլում խումբն անցնում է ինքնակարգավորման:

Երրորդ փուլ. համագործակցություն այլ կոլեկտիվների հետ, կոնկրետ գործունեության ծավալում, այդ գործունեության արդյունքների ցուցադրում մեկ այլ կոլեկտիվի, որպիսի դասարանն ունենա մեկ ընդհանուր նպատակ: Ըստ հեղինակի, այստեղ գլխավոր նպատակը պետք է լինի ոչ թե հոգեբանական թունավորման բացառումն, այլ դրական մթնոլորտի ստեղծումը, որն անհամատեղելի կլինի հոգեբանական թունավորման մթնոլորտի հետ:

Համալիր մոտեցման մեթոդ

Սկզբում մանկավարժը գրույց է ունենում այն երեխայի հետ, ով խնդիրներ ունի դասաընկերների հետ, հետո այն երեխաների հետ, որոնք կարող են օգնել: Հետո արդեն ևս մեկ քննարկում, թե ի՞նչ հաջողվեց փոխել: Առաջնային գրույցի ընթացքում հարկավոր է պարզել, թե կոնկրետ ո՞ւմ հետ երեխան խնդիր ունի և կա արդյո՞ք մեկը, ով փորձում է օգնել դժվար պահերին: Պետք է պարզել՝ կան արդյո՞ք ընկերներ, եթե չկան, ապա ում հետ կցանկանար երեխան ընկերություն անել: Աջակցող երեխաներին ասում են, որ իրենք են ընտրվել որպես աջակցող, քանի որ միայն իրենք կարող են օգնել հաղթահարել այդ իրավիճակը: Կարևոր է, որ երեխաներն իրենք առաջարկեն լուծման տարբերակներ: Տարբերակներն ընտրելուց հետո, մեկ շաբաթ անց ուսուցչի հետ քննարկվում են արդյունքները, որից հետո երեխային հարցնում են՝ արդյո՞ք ինչ որ բան փոխվել է, թե ոչ:

Մտորումների աթոռ

Ս. Կրիվցովան առաջարկում է դասարանում այլ աշակերտների տեսադաշտից դուրս որևէ հատվածում դնել մտորումների աթոռ, որի վրա նստում են կարգուկանոն խախտողները, մտորում սեփական վարքի, այն փոխելու մասին, այնուհետև վերադառնում իրենց տեղը:

Կապեր-թիմ

Այս մեթոդի կիրառման ընթացքում դպրոցի յուրաքանչյուր դասարանից ընտրվում են ազդեցիկ, բարի, ժպտերես երեխաներ/ դեռահասներ: Նրանք դառնում են օգնականներ, որոնց առաջադրանք է տրվում հետևել իրենցից ավելի ցածր դասարաններում սովորողների կարգուկանոնին, օրինակ, 7-րդ դասարանցին հետևում է 5-րդ դասարանի կարգուկանոնին, օրվա մեջ զոնե մեկ անգամ գնում է տվյալ դասարան,

հարցնում երեխաներին, թե արդյո՞ք ամեն բան նորմալ է, կան արդյո՞ք խնդիրներ, թե ոչ և այլն: Տվյալ երեխաները կապ են պահում ուսուցիչների հետ, հետաքրքրվում են, արդյո՞ք կան բուլինգի նշաններ դասարանում, թե ոչ: ԱՄՆ-ում և Կանադայում այս երեխաներն անգամ գնահատական են ստանում իրենց կատարած աշխատանքի համար:

Դպրոցի կանոնակարգ

Մեթոդը սովորաբար կիրառվում է տարեսկզբին, երբ ծնողներին նախապես ներկայացվում են կանոնները, որտեղ նշվում են անթույլատրելի արարքները դպրոցում, կանոնները գրվում են պաստառի վրա, օրինակ, չի կարելի հեռախոսը միացնել դասի ժամանակ, ծաղրել որևէ մեին, վիրավորել և այլն: Այնուհետև գրվում են տուգանքների տեսակները կանոնները աշխատելու դեպքում (տուգանքների տեսակները որոշվում են ծնողների հետ):

3 քարտ

Մեղանին դրվում է երեք քարտ, որոնց վրա պատկերված են՝ նետ (ագրեսոր), մյուս քարտի վրա՝ աչքեր (ակնատես), և վերջին քարտի վրա՝ թիրախ (զոհ): Մասնակիցները պատահական ընտրությամբ քարտեր են վերցնում, այնուհետև յուրաքանչյուրը ստանում է առաջադրանք: Ագրեսորները պիտի գրեն պատճառներ, թե ինչու են իրենց այդպես պահում, զոհերը, թե ինչու են դառնում զոհ, և ակնատեսները, թե ինչու չեն միջամտում, որից հետո կազմակերպվում է քննարկում:

Գոյություն ունեն բազմաթիվ հոգեբանական թեստեր, որոնք նախատեսված են բուլլինգի շարժառիթները և ագրեսորին բացահայտելու և խնդիրը կարգավորելու համար:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ներկա ժամանակներում արդիական և հրատապ է հասարակության տարբեր շրջաններում՝ հատկապես կրթական համակարգում բուլլինգի առկայության ուսումնասիրությունը, ինչպես նաև տվյալ երևույթի նվազեցմանն ու կանխարգելմանն ուղղված աշխատանքների կազմակերպումը: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Հայաստանի Հանրապետությունում բուլլինգ երևույթով սկսել են զբաղվել վերջին տարիներին և երևույթի վերաբերյալ իրազեկվածության մակարդակը բնակչության մեջ ցածր տոկոս է կազմում: Սա հատկապես լուրջ խնդիր է դպրոցների համար, որտեղ, ինչպես և աշխարհի բազմաթիվ երկրներում, շատ ավելի հաճախ է նկատվում այս երևույթը: Մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ բուլլինգի վերաբերյալ հետազոտություններ և վիճակագրություն ՀՀ-ում գրեթե չկա, ինչը թույլ չի տալիս հստակ պատկերացում ունենալ երևույթի տարածվածության, ինչպես նաև դրա նկատմամբ վերաբերմունքի ու կանխարգելմանն ուղղված աշխատանքների մասին: Այսպիսով՝ երեխաների սոցիալական պաշտպանության և արդարության հիմնախնդիրը արդիական է բոլոր ժամանակներում, որը հնարավորություն կտա բոլոր երեխաներին մասնակցելու սոցիալական կյանքին որպես արժանի, հարգված և իրենց ներդրումն ունեցած անձանց: Թեպետ Հայաստանի Հանրապետությունում դեռևս խնդրին օրենսդրական լուծում տրված չէ, բայց, միևնույն է, հասարակությունը մերժողական վերաբերմունք ունի երևույթի նկատմամբ:

Ուստի ժամանակակից դպրոցի առանցքային խնդիրներից մեկը ոչ միայն կրթության բարձր որակ ապահովելն է, այլև գիտակից ու հանդուրժող այնպիսի քաղաքացի պատրաստելը, որը հարգում է ուրիշի իրավունքներն ու ընկերոջն ընդունում այնպիսին, ինչպիսին նա կա:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Խուղոյան Ա. Դեռահասների հետ հոգեբանական աշխատանքի ուղեցույց:- Եր.: ՎԷԼԱՍ Պրինտ ՍՊԸ., 2018. 88 էջ
2. Խուղոյան Ա. Երեխաների հետ հոգեբանական աշխատանքի ուղեցույց 2Եր.: ՎԷԼԱՍ Պրինտ ՍՊԸ., 2019.-136էջ:
3. Барканова О. Методики диагностики эмоциональной сферы: психологический практикум – Вып.2. – Красноярск: Литерапринт, 2009. – 237 с.
4. Бреслав Г.Э. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности. СПб: Речь, 2006.- 179с.
- 5.Бочавер А. А., Жилинская А. В., Школьная травля и позиция учителей//Социальная психология и общество, Т. 6, N 1, с. 103-113, 2015.
6. Бочавер А. А., Хломов К. Д., Кибербуллинг
7. Armstrong M., 2012. Armstrong’s Handbook of Human Resource Management Practice- 12th ed., UK: KoganPage

ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Emotional literacy and the ecology of school well-being,
https://www.researchgate.net/publication/285_862577/
2. My feeling workbook, <https://hope4hurtingkids.com/resources/My-Feelings-Workbook.pdf>
3. What are these things called emotions anyway?! <https://www.mindmate.org.uk/wp-content/uploads/2022/10/MindMate-Supportunderstanding-emotions-guidance-for-professionals.pdf>